

dr. Bona Gábor hadtörténész emlékbeszéde

„A magyarországi örmények leszármazottai méltán lehetnek büszkék”

Tisztelt hölgyeim és uraim! Kedves örmény gyökerű magyarok, vagy magyar-örmények!

Előadásomat egy egyéni benyomással kezdeném. Az 1848/49-es szabadságharc történetének kutatója voltam és vagyok. Megfogott engem az, hogy ebben a szép nagy történelmi Magyarországon volt egy olyan nemzetiség, amely teljes mellbőség-gel kiállt a befogadó ország, a magyarság mellett. Ezért aztán egy kicsit én már tiszteletbeli örménynek tartom magam, és sok mindent felkutattam és megtaláltam a magyarországi örmények történetéből.

Talán nem is ott kezdeném, ahol kedves elnökasszony, Issekutz Sarolta, hogy a 48-as szabadságharcban, amely Magyarország függetlenségéért, egyben egy új, polgári, demokratikus társadalom megteremtéséért folyt, az örmények, létszámukat, arányukat meghaladóan vettek részt, több mint hetven tisztt. Mindig kerülnek elő újabbak, több száz közkatona, és bizony, ez a kis, 10-12 ezer fős örménység, a honvédsereg felső vezetésében is fontos szerepet játszott. Hanem még egy kicsit visszább mennék. Mert mire lehet a magyarországi örmények leszármazottja egyébként is büszke? Arra, hogy Apafi Mihály idején, még az 1600-as évek közepén tömegével betelepített örmények – jöttek előbb is, utóbb is –, ennek a Magyarországnak a polgári, kapitalista fejlődésében fontos szerepet játszottak. Kik voltak ők? Kézművesek, kereskedők. Az Erdélybe, Szamosújvárra, Erzsébetvárosba, Gyergyószentmiklósról – hogy csak a nagyobb örmény diaszpórákat

mondjam – betelepült örmények a következő évtizedekben elkerültek minden felé a történelmi Magyarországon. A Délvidék-re, a magyar Alföldre is. Az iparosodást, a kereskedelmet úzva fejlesztették ezt az országot. Nos, az örménység Erdélyben autonómiát élvezett. Saját egyháza, saját iskolái voltak, senki sem bántotta őket. A magyar amúgy is mindig befogadó nemzet volt, nem bántotta a külföldieket. Aki idejött, becsülettel dolgozott, támogatta. Az örménység más szempontból is hálás volt ezért. Hiszen, amikor a Magyar Tudományos Akadémiára Széchenyi felajánlotta azt a bizonyos egy évi jövedelmét, akkor a szamosújvári örmény közösség is megtette a maga ajánlásait. 1848-ban Szamosújvár és Erzsébetváros jelentős pénzzel támogatta a magyar honvédséget. Nemcsak embereket adott a haza védelmére, pénzt is.

Ma október 6-ára emlékezünk.

Tragikus történelmünk során gyakran kell emlékeznünk áldozatokra. **Gróf Batthyány Lajos** miniszterelnökre, az első felelős magyar kormány elnökére, akit az esztelen bosszú mindenféle osztrák jog alapján is elfogadhatatlan módon ítélte kővel általi halálra. És hogy ne ezt a gonosztevőket sújtó halált szenvedje el, felesége által becsempézett törrel nyaki sebet ejtett magán, hogy mégiscsak agyonlőjék. A szabadságharc utáni bosszúállás lerendezője Julius Jakob von Haynau tábornok azt mondta akkor: gyökerestől irtom ki a gázt, száz évig nem lesz forradalom Magyarországon. És íme, 164 év után, még mindig emlékezünk erre a szabadságharcra, és emlékezünk a szabadságharc hő-

seire. Mindegyik élete megérne egy „misét”, hiszen sok helyről jöttek sokféleképpen vélekedtek, egyben viszont azonosak voltak. A magyar népet szolgálták, a magyar nép célkitűzéseit, azt, hogy egy új világ jöjjön el ezer év után Magyarországra. Polgári egyenlőség. Szabadság, egyenlőség, testvériség, ahogy ők, kicsit idealisztikusan gondolták. Ezért még ma is van mit tennünk.

Hogy mennyi helyről jöttek és mennyi-féle felfogást képviseltek? Csak fussuk át ezeket a neveket.

Aulich Lajos. 56 éves. Pozsonyi születésű német. A magyarországi németiség jelentős része szintén magáénak érezte, mint az ország polgára ezt a szabadságharcot. Leszámítva az erdélyi szászokat. A szepességi németiség viszont tömegével adott katonákat a harcokhoz. Amikor Windisch-Grätz elfoglalta a szabadságharc első felében Budapestet, írja Bécsbe: „Felháborító, ezek a németek mind Kossuthra esküdnek.” Aulich is. A szabadságharc egyik legszimpatikusabb tábornoka, a szabadságharc győzelmei nagyrészt rajta múlnak, mert ő az, aki Görgey támadását fedezi, magára vonja a császári főereget Budapest előterében, hogy közben a sereg nagy része mehessen előre, szabadítsa fel Komáromot.

Damjanich János. Mesébe illő, mázsás súlyú kardját meg kell nézni a Hadtörténeti Intézetben, csak ő tudott ilyen nagy kardot forgatni. Szerb, az istenadta. Akkor még nem volt világos, hogy a nemzeti fejlődés hova megy. Magyarország nemzetiségei jelentős részben hazájának tekintette Magyarországot, és ennek az országnak a jogaiért küzdeni kell. Damjanich ilyen volt. Az a napi parancs, amit a délvidéki magyarokat, románokat irtó szerb felkelőkhöz írt, mármint: „Ti kutyák, én most elmegyek,

de ha nem viselkedtek rendesen visszajövök, és írماغig kiirtalak benneteket, ... Átkozott fajunkból egy hírmag sem maradjon, az utolsó szerbként én is főbe lövöm magamat” nem ez volt a lényeg. Hanem ő volt az a rendíthetetlen hadvezér, aki minden csatáját megnyerte.

Dessewffy Arisztid. Felvidéki nagy, híres család tagja. Magánélete szerencsétlen volt, fiatalon elhunyt felesége. Talán ezért kereste ő is a halált a csataterén. Amikor megtörténik a világosi fegyverletétel, az orosz és magyar tisztek összeültek. Nem haragudtak akkor ránk az oroszok, akkor még olyan „úriember világ” volt. Megkérdezi az orosz: „Ki volt az a tábori püspök, aki 1849. július 20-án a turai ütközetben a huszárjai élén vágatott, vágta le a kőzákot sorra?” Azért vélték püspöknek, mert Dessewffy egy szép nagy aranykeresztet viselt, és a vörös tábornoki egyenruhájában vagdalkozott. Hát ő volt a tábori püspök.

Knézich Károly. Horvát. „Galícia végtelen nyomora szította fel az én szememet, hogy ezen a világon változtatni kell.” – írja, mint császári-királyi tisztt, aki Galíciában szolgált. Lehet ez is, meg Kapitány Kata, akit Egerben vett feleségül. Valószínűleg ő is azt mondta, hogy hát Károly barátom, gondold meg 48-ban, hogy most mit csinálsz. Jó asszony irányítja a férjét.

Láhner György. A szabadságharc szürke eminenciása. Nem a csataterén aratta a babérokat, ő volt a magyar honvédsereg felszerelési főfelügyelője. Egy olyan országban, ahol ipar nem nagyon volt, kézműipar sem, puskművek sem, csizmadiák, szabók, és valami ipar volt a felvidéken. Össze kellett fogni, hogy egy 170 ezres hadsereget fel lehessen szerelni. Ő volt a nagy szervező. 54 éves.

Gróf Leiningen Westerburg Károly. Az angol királynő rokona. A családban volt egy kis gond, mert az édesapja egy polgárlányt vett el feleségül. Ettől még Leiningen a császári hadseregben szolgált Magyarországon. És megint csak az ügyes magyarnő, Sissányi Erzsébet Elízke (szerk. megj.: örmény gyökerű), akit elvett feleségül Bácskában. Leiningent nem kellett, hogy a felesége különösen győzködjön, napirenden volt a német egység kérdése. Ki fogja Németországot egyesíteni? Leiningen leírja a naplójában: „Ne az osztrák császár, nem kell nekünk egy abszolutisztikus rendszer, egy demokratikus, új Németország kell!” Aki Magyarországon a Habsburgok ellen harcolt, az ellen harcolt, hogy a Habsburgok egyesítsék majd Németországot.

Nagysándor József. Azt mondjuk, hogy 164 év után nem tudunk újat mondani. Dehogyan nem tudunk. Megtalálták, hogy nem 1804-ben, hanem 1803-ban született. Apróság, de az aradi vértanúról van szó! 1803-ban született Nagyváradon, és Sándor József János néven anyakönyveztek. Lehet, hogy Nagy Sándorról sokat olvasott, vagy sok volt a Sándor, elé kellett biggyeszteni valamit. Ő volt a republikánus tábornok, nagy struccollal a fején. A korabeli ember a külsőségeiben is jelét adta annak, hogy hova tartozik. A tábornokok nagy része király-párti volt, de nem Habsburg király-párti. Magyarország hagyományosan királyság volt, Nagysándor József viszont republikánus volt. Rendkívül bátor volt, Buda ostrománál az első között mászott föl a lajtörjén. Halotról vagy jót, vagy semmit. De nem szabad a történelmet úgy nézni, hogy minden fekete vagy fehér, ahogy Jókai Mór mondta, mindig meg kell találni az igazságot.

Poeltenberg Ernő. Itt is mindenféle születési adatokat írnak a lexikonok, kiderült,

sikerült megtalálni, hogy 1808-ban született. Egy magyar huszár ezred osztrák kapitánya volt, a magyar huszárak átálltak a szabadságharc oldalára, ideát ő is letette az esküt, attól kezdve a szabadságharc végéig hűen szolgált. Poeltenberg magyarul is tudott, állítólag tíz percig tudott úgy káromkodni, hogy egy magyar szót sem ismért.

Schweidel József. 53 éves, vezérőrnagy, a huszárparancsnok. Hazarendelték Bécsből. Mostantól – mondták 1848 tavaszán – a Batthyány kormány az elől jár. Letette az esküt a magyar alkotmányra. A szabadságharc első csatáiban részt vett, tábornokká avatták. Megbetegedett, a kormány mindenkor székelyének helyőrségparancsnoka lett. Ő védte Kossuthékat és az Országgyűlést. Nem nagyon kellett védeni, mert akkor még nem volt ilyen, hogy talapatárról lerántjuk a vezért és focizunk a fejével. Pest-Buda lakossága 1848-ban nagyobb részt német volt, aztán a kormány Debrecenbe került, ahol jó magyarok vannak, egyik sem bántotta volna Kossuthot, de azért nem ártott, hogy védelem legyen.

Török Ignác. A tudós katona, mérnök, hadmérnök, a komáromi vár erődítője, a szegedi nagy sánc építője. Sőt még Tihanyánál is úgy gondolták, hogy a félszigetet elvágják a Balatontól, oda bevonul a honvédsereg, amíg az a tízezer sátoralja magyar, ami még a honfoglalásnál a Keleten maradt, bejön segíteni. Kicsit romantikusak, félrevezettek voltak akkoriban is az emberek.

Gróf Vécsey Károly. Hiába kerestem én a solti anyakönyvben, mert testvérei ott születtek, Solton, Pest megyében, nem találtam. Aztán egy kutató megtalálta, hogy Rzeczniov nevezetű orosz (lengyelországi) városban született, ahol az apja éppen akkor szolgált. Mindig tudunk újat mondani ezekről a hősekről. Ismeretes,

1849. március 5-én egy osztrák dandárt Damjanichék jól elpüföltek. Csata után jó magyar szokás szerint a két magyar hadtestparancsnok, Damjanich és Vécsey összevesztett, Damjanich mondta: „Barátom elkéstél, korábban kellett volna megjelenni a csatatéren, mert én délről támadtam, Te meg ugye keletről kellett volna, hogy támadj, ezért nagyobb volt a veszteségem.” Úgy összevesztettek, ahogy csak a magyarok tudnak, tartották a haragot a szabadságharc végéig. Egészen az aradi bitófáig, amikor a hagyomány szerint az a szép jelenet történt. Vécseyt végezték ki utoljára, már nem volt, akitől búcsúzzon. Odament Damjanich fölakasztott teteméhez és megcsókolta a kezét.

Utoljára hagytam azt a két embert, ami önöknek bizonyára a legkedvesebb, bár nem lehet válogatni a hősök között.

Kiss Ernő és Lázár Vilmos. Mind a kettőről tudjuk, Erdélyből kirajzott örmények családjából származtak. **Kiss Ernő,** a bánáti nábob, jelentős birtokkal rendelkezett, császári-királyi ezredes volt. Saját pénzén egy századot díszegyenruhában fölöltöztetett, elment Hannoverbe bemutatni Ágoston királynak, hogy íme, itt a magyar huszár százada. No, de nem ezért emlékezünk rá, hanem azért, mert a szabadságharc kitörése után a teljes család ezüstöt, több mázsát a Kossuth-bankó megalapozására adott. Akkor úgy gondolkodtak, hogy papírpénznek csak akkor van értéke, ha annyi arany, meg ezüst fedezet van mögötte. Kell az adakozás. Kiss Ernő is odaadta. Altábornagy lett. 1848 nyarán a szerbek ellen jól vívőkedett, de igazán jó hadtestparancsnok ő sem volt. Viszont az a példája, hogy ezredét áthozta a szabadságharcba és később Országos Főhadparancsnok lett, ez egy nagyon fontos momentum.

Lázár Vilmos. Róla is csak a legutóbbi időben derült ki, hogy 1817-ben született Nagybecskerekben, Zrenjaninban, ahogy a szerbek mondják. 32 éves, kilépett császári-királyi hadnagy. Már iparosodik Magyarország, mert az első magyar vasút főpénztárnokaként lett honvéd. Ez nagyon nagy dolog volt. Még nagyobb, hogy egy özvegyasszonyt vett feleségül, három gyermekét a legnagyobb szeretetben nevelte. És még nagyobb dolog volt az, hogy a szabadságharc első felében csak utásztiszti, segédtszti beosztást töltött be, és tulajdonképpen az ő igazi nagy tevékenysége az orosz betörés után következik be, amikor hadosztályparancsnok, sőt, hadtestparancsnok lett. Több, komoly csatában ügyesen vezette a magyar sereget. A tábornoki rangot már nem kapta meg, a hadtestparancsnoknak a tábornoki rang dukált, de ez nem akadályozta meg Haynaut abban, hogy mint önálló seregtestparancsnokot, őt is halálra ítélje.

Ezzel a névsor persze nem merül ki, hiszen kevesen tudják, hogy a magyar honvéd tüzéség megteremtője, szervezője **Lukács Dénes** 1816-ban Nagyváradon született, szintén örmény eredetű volt. Az aradi törvényszék halálra ítélte, majd 16 évi várfogságot kapott. Vagy, hogy az erdélyi hadsereg „agytrösztje”, vezérkari főnöke, Bem mellett, aki szintén tábornok lett, a gidófalvi születésű **Czetz János** volt.

Őnök, magyarországi örmények leszármazottai, méltán lehetnek ezekre a hősekre büszkék, és kívánom, hogy emléküket őrizzék, és a jövő generációjának adják át, hiszen ez egy olyan közösség, amelynek funkciója van.

Köszönöm, hogy meghallgattak!

(Elhangzott 2013. október 2-án, az aradi vértanúk emlékünnepségen, Budapesten)